

RESSENYA A APARICIO AHEDO, ÓSCAR IGNACIO, O.C.D., *SANTA TERESA DE JESÚS COMPATRONA DE ESPAÑA*, BURGOS, MONTE CARMELO, 2013, pp. 234, IL. ISBN: 978-84-8353-593-6

REVIEW TO APARICIO AHEDO, ÓSCAR IGNACIO, O.C.D., *SANTA TERESA DE JESÚS COMPATRONA DE ESPAÑA*, BURGOS, MONTE CARMELO, 2013, pp. 234, IL. ISBN: 978-84-8353-593-6

MARIA TOLDRA
toldra@alumni.ub.edu

Universitat de Barcelona

El (co)patronat espanyol de santa Teresa de Jesús és un tema envoltat d'una certa confusió. Hi ha qui el dóna com un fet obvi i fins i tot s'hi acull en moments de crisi, per bé que els intents documentats al llarg de la història per donar-li una cobertura legal o bé es van quedar a mig camí o bé van acabar en anul·lació. Tampoc no queda clar l'àmbit d'aplicació del tal patronat. L'apropiació de la figura de la santa com a símbol d'un determinat concepte d'espanyolitat que va culminar amb el franquisme no fa més que enterbolir la qüestió. És aquí, sobretot, on es revela la utilitat del llibre que Óscar I. Aparicio, arxiver general de l'Archivio della Casa Generalizia dell'Ordine dei Padri Carmelitani Scalzi (Roma), ha dedicat al tema, una versió divulgativa del treball acadèmic que havia publicat a l'*Archivum Bibliographicum Carmeli Teresiani* (48, 2008-9) amb el títol "Santa Teresa de Jesús, compatrona de España. Historia e historiografía de una polémica". L'objectiu del volum és pre-

sentar els intents de declarar Teresa de Jesús copatrona d'Espanya i la polèmica que generaren amb els partidaris de mantenir el patronat únic de sant Jaume. L'esperit divulgatiu de l'obra d'Aparicio explica un primer capítol de contingut general sobre el context històric, polític i religiós i sobre la influència de la figura de santa Teresa a la primera meitat del XVII espanyol.

El discurs segueix, al capítol 2, amb la història dels ben coneguts intents de declaració del patronat al segle XVII, basada en una exposició, sovint literal, dels arguments que es poden llegir en la documentació coetània més important. El primer és de 1617-1618, es fa a instàncies de l'orde, és aprovat per les corts de Castella i el rei Felip III el 1617. La reacció dels qui veuen perillar el patronat únic de sant Jaume és immediata i dóna peu a una primera guerra de memorials impresos i manuscrits sobre el tema; els arguments principals giren al voltant de la defensa de la jurisdicció eclesiàstica vs la iniciativa–intrusisme, per alguns– del rei, continuador de la política paterna de suport al nou orde descalç; s'esgrimeix el pes de la tradició enfront de la novetat, representada per una dona que ni tan sols és santa –Teresa havia estat beatificada el 1614. L'episodi acaba el 1618, quan el rei es fa enrere, i atura patronat i celebracions al legant que el papa n'ha de ser informat. Quan algunes obres contemporànies produïdes dins l'orde (Enric d'Ossó, Aleix de la Verge del Carme) donin per vàlid el patronat, remetran a aquesta primera declaració.

Un cop canonitzada Teresa de Jesús el 1622, el camp estava abonat per a un segon intent (1626-1630). Novament són les corts castellanques les que declaren el copatronat, el 1626, en un document autènticat el 1627, aquesta vegada a instàncies del comte-duc d'Olivares. Un breu d'Urbà VIII del mateix any el confirma. Se suscita, un cop més, una campanya d'oposició –encapçalada pel capítol de Santiago–, que es tradueix en una segona guerra de memorials, en què destaca la presència, al costat dels santiaguistes, d'un professional de la publicística com Francisco de Quevedo, a qui la tradició carmelita considerarà responsable del fracàs del patronat. El 1629 s'aboleix el breu de proclamació; un any després, sant Jaume és confirmat com a patró únic i la Congregació de ritus estableix les regles, encara vigents, per al control de la creació de patrons a l'Església universal: els candidats han de ser sants, elegits pel poble i el clergat, i confirmats per la mateixa Congregació; els representants de regnes, províncies o ciutats no tenen competències per crear-ne sense permís o sense el consens de clergat i poble.

En altres llocs del llibre, Aparicio recupera hipòtesis de la bibliografia contemporània sobre els contextos de caire polític, econòmic o ideològic en què es van desenvolupar les polèmiques del patronat al XVII: el protagonisme del comte-duc d'Olivares en la segona estaria relacionat tant amb els seus llaços familiars amb la santa, com amb la política del ministre, amb paral·lelismes entre un patronat d'àmbit teòricament espanyol, d'una banda, i la defensa de la jurisdicció reial, sumada als objectius uniformadors i castellanitzants exposats al Memorial de 1624, de l'altra (J. H. Elliott); la violenta resposta als diversos intents de copatronat estaria condicionada pels projectes d'expansió del vot de Santiago, un tribut que aportava unes rendes considerables al capítol de Santiago (O. Rey Castela); finalment, a nivell simbòlic, Teresa de Jesús, una dona tot just canonitzada, respondria

a unes necessitats eclesiàstiques i espirituals, nascudes dels moviments de reforma dins i fora de l'Església catòlica, que la figura de "Santiago Matamoros" ja no cobria (F. Márquez Villanueva), i que representaven nous models de santedat i una nova consciència col·lectiva dels súbdits de la monarquia hispànica (E. K. Rowe).

Al capítol 3 i últim s'exposen les declaracions de patronat teresià dels segles XIX-XX. La primera (1812-1816) arriba amb les corts de Cadis, té un àmbit d'aplicació espanyol i està immersa en el projecte d'abolició del vot de Santiago. La Comissió eclesiàstica que dictamina sobre el patronat, on trobem el xativí Joaquim Llorenç Villanueva, no fa altra cosa que confirmar la legalitat de les declaracions de les corts castellanques de 1617 i 1626, en una línia de defensa de la tradició constitucional representada per aquestes, però l'intent culmina amb una nova derogació el 1816. No sembla tenir continuïtat una iniciativa durant el Trienni liberal, plantejada com una represa de l'anterior (1820-1821). Segurament, una de les aportacions més interessants del llibre és la informació sobre un projecte, també interromput, de recuperar el patronat durant el franquisme (1947-1952), que Aparicio documenta a partir d'una carta de Silverio de Santa Teresa, el gran historiador modern de l'orde (*Historia del Carmen descalzo en España, Portugal y América*, 15 vols., Burgos, 1935-1952) i autor d'una peça clau en la publicística franquista sobre Teresa (*Santa Teresa de Jesús: síntesis suprema de la raza*, Madrid, 1939). En aquest capítol 3, l'exposició històrica es combina amb la ressenya cronològica de la bibliografia contemporània sobre la història i la interpretació del patronat, que, com he dit, se centra generalment en el segle XVII.

A les conclusions del llibre apareixen algunes qüestions de concepte que potser caldria haver plantejat abans. Per exemple, l'àmbit d'aplicació del patronat teresià. L'expressió "compatrona de España" no significa el mateix al XVII, al XIX o al XX. L'autor es demana: "¿Qué es y cuándo surge España como realidad histórica?", ja que "el confusionismo entre estas dos realidades [*i. e. Castilla i Espanya*] es grande" en la documentació que ell mateix ha analitzat. Ho resol en clau presentista: "Pienso que este hecho nos está hablando del deseo de formar una patria común por todos los habitantes de los Reinos peninsulares que conformaban la Monarquía Hispánica [...]. Pero esta realidad nos muestra que ya en el siglo XVII surge este problema que perdura en la actualidad" (pp. 224-225). Afirmacions com aquesta prescindeixen del debat historiogràfic sobre la construcció del(s) concepte(s) d'Espanya a l'Edat moderna, que esdevé central a partir del XV amb la difusió del terme clàssic "Hispania" i les seves interpretacions segons interessos dinàstics, polítics o territorials. És un debat que afecta diferents àmbits: la pràctica de les cancelleries –des de les locals com el Consell d'una ciutat fins a les internacionals com la pontificia–; la construcció oficial de la imatge de les institucions a través de la historiografia i altres gèneres literaris; la formació de les mentalitats col·lectives. Certament, la utilització del terme "Espanya" en les polèmiques sobre el patronat, com diu l'autor, és confusionària, perquè una part de la documentació produïda l'aplica indistintament al costat de "Castella". Ara bé, hi ha pistes que permeten destriar els usos i, en una bona part dels casos, distingir entre àmbit territorial d'aplicació i construcció ideològica: la més clara és detectar les institucions i les àrees geogràfiques implicades en cada projecte. Així, doncs, llegint la

documentació que aporta Aparicio sobre el primer intent de patronat teresià, aquest es limita als regnes de Castella, ja que la petició dels carmelites es presenta al rei i a les corts d'aquest regne, que l'aproven; el mateix s'ha de dir del segon. Aclarit aquest punt, entra en joc el discurs ideològic que hi ha darrere dels arguments. Per dir-ho amb Rowe, que ho ha estudiat en el cas de Castella: "The first category refers to concrete juridical-political or territorial units, while the second invokes what may be called an idealized or imagined community" (Karin Rowe, *Saint and Nation: Santiago, Teresa of Avila, and Plural Identities in Early Modern Spain*, University Park Pa., The Pennsylvania State University Press, 2011, p. 10).

És una distinció a tenir en compte si mai s'emprèn l'estudi de la possible recepció de les polèmiques del XVII als països de parla catalana. Aquí en dono unes pinzellades per al cas de Catalunya. Encara que l'afectació legal del patronat es limita a Castella, no fóra estrany que se'n tingués notícia, tenint en compte la important activitat del Carme descalç durant aquests anys (tretze fundacions catalanes abans de 1630) i la difusió del culte a Teresa de Jesús, recolzades, l'una i l'altra, per famílies patrícies i institucions eclesiàstiques i civils. Valguin com a mostra les primeres edicions barcelonines d'obres teresianes (1588-1589, 1606) o els actes arran de la beatificació (1614) i la canonització (1622), esmentats en dietaris institucionals i privats, i descrits, pel que fa a la primera, en la *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la beatificación de la madre santa Teresa de Jesús* (1615), compilada per Josep Dalmau, que també conté materials procedents d'altres llocs del Principat.

De fet, del projecte de patronat de 1626-1630 es conserven llistes coetànies de les ciutats que donen suport a Santiago i de les que "han admitido el patronato de santa Teresa". Són ciutats dels regnes de Castella, entre les quals Aparicio marca amb un interrogant la sorprenent presència de Tortosa entre les segones, en un document de l'arxiu dels carmelites descalços d'Àvila. No sembla cap error, perquè Tortosa reapareix en la llista de ciutats pro-teresianes de l'*Año teresiano* d'Antonio de San Joaquín (Madrid, 1735, II, p. 151), una obra destinada als refectoris carmelites. I no és un episodi únic de presència catalana en les polèmiques, ja que, per exemple, el 1628 Sebastià de Cormelles imprimia a Barcelona un memorial favorable a Teresa, l'*Examen y refutación de los fundamentos con que impugnaban el licenciado Pedro de Losada y otros el patronato de la gloriosa virgen santa Teresa [...]*, del carmelita descalç de Granada Gaspar de Santa María, que firma com a doctor León de Tapia; l'autor s'hi acull al dret de reis i corts d'elegir patrons, i treu a col·lació l'exemple de sant Jordi.

La citada *Relación* de 1615 inclou una descripció de les festes de Tarragona, que comença recordant les tres súpliques trameses des de la ciutat al papa a favor de la beatificació, "que se deve creer que fueron de mucha importancia para inclinar el ánimo de nuestro santísimo padre a condescender con ella". Les cartes són redactades pel concili provincial presidit per l'arquebisbe Joan Terès el 1602, per l'arquebisbe Joan de Vic i Manrique de Lara i pels cònsols de la ciutat, respectivament, sembla que a instàncies dels carmelites descalços. El 31 de gener de 1602, el provincial Joan de Jesús Roca havia elevat una petició al concili en el mateix sentit, impresa a Tarragona: *Petición y me-*

morial presentado a la santa synodo y concilio provincial tarraconense [...] suplicando se escriba por parte del dicho santo concilio a la beatitud de nuestro santísimo padre Clemente papa VIII para que se digne demandar conceder remissoriales y su comisión para hazerse las informaciones necessarias y procesos de la vida y milagros de la santa madre Theresa de Jesús [...] para su canonización. Entre els arguments de Roca hi havia el fet que Teresa “era natural de la ciudad de Ávila, que en la partición de España, según las historias d’ella, cae en la provincia Tarraconense, pues en ella entran Castilla la Vieja y Nueva” (f. [A5]).

L’argument va tenir un cert èxit. L’historiador carmelita Gabriel Beltran ja havia cridat l’atenció sobre sengles suplicacions amb el mateix objectiu d’instar la beatificació de la monja, enviades el 1611 pels procuradors de Tortosa i els cònsols de Tarragona al papa (“Beatificació de la mare Teresa de Jesús”, *Suplement. Butlletí informatiu. Carmelites Descalços de Catalunya i Balears*, 51 [octubre 1995], pp. 30-31). Les autoritats de Tortosa afirmaven de Teresa “ser ella natural de aquestos regnes”, on cal entendre “els d’Espanya”, tal com s’escrivia, per exemple, des del concili provincial tarraconense al papa sobre el mateix tema: “in his regnis Hispaniarum” (carta citada a la *Relación* i reproduïda a la crònica oficial de l’orde, *Reforma de los descalços*, IV, Madrid, 1684, p. 6). Però els cònsols de Tarragona, en la seva lletra –també esmentada a la *Relación* de 1615– precisaven: “a la qual [*i. e. Teresa*] gran obligació tenim com a natural de la Espanya Tarraconense”.

Més que no veure-hi cap argument a favor d’una hipòtesi fantasiosa sobre la catalanitat de Teresa de Jesús, cal reconèixer rere l’intent d’unir el record de la santa amb la Hispània Tarraconense que s’adverteix en el P. Roca i els cònsols de Tarragona un discurs propagandístic, per bé que basat en una polèmica erudita. Encara que Àvila i la seva regió se solen adscriure a l’antiga província de Lusitània, la seva identificació amb un topònim clàssic ha estat objecte de controvèrsia, ja que, segons les taules de Ptolemeu (II 6,60 i II 5,7), “Abula” formava part de la Tarraconense, mentre que a la lusitana hi havia un etimològicament més difícil d’explicar “Obila”. D’altra banda, Tarragona havia estat capital de la Hispània Tarraconense, tal com recordaven els autors que n’havien recuperat recentment la memòria des de la perspectiva de l’antiquari o de l’historiador, no exempta d’un cert to elegíac (“Tarraco quanta fuit”). Sobretot Lluís Ponç d’Icard, que havia publicat en traducció castellana el seu *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona* (Lleida, 1573). En els textos de Roca i els cònsols hi podria haver el ressò indirecte d’una discussió erudita sobre la localització de la frontera entre la Tarraconense i Lusitània, que Ponç d’Icard, representant Alonso de Venero, recollia en un passatge del *Libro*. El cito de l’original català: “Anant una persona de molta fe, molt curiosa de antiquitats de Spanya, en la Palomera de Àvila entre Cabreros y Las Naves del Marqués, trobà una pedra dreta en lletres latinas escrita de una part y de altre, y en la una part diu: ‘hic est Tarraco et non Lusitania’, que vol dir, ‘assí és Tarragona y no Lusitània’, que és Portugal, significant que fins allí és la província de Tarragona; y en l’altra part de dita pedra diu ‘hic est Lusitania et non Tarraco’, so és ‘assí és Lusitània o Portugal y no Tarragona” (*Lluís Ponç d’Icard i el Llibre de les grandeses de Tarragona*, Barcelona, Curial, 1984, p. 111).

Ressenya a Aparicio Ahedo, Óscar Ignacio, O.C.D., *Santa Teresa de Jesús compatrona de España*, Burgos, Monte Carmelo, 2013

En resum, l'argument de Roca i els còsols associa, rere el nom d'Espanya, ben conegut a les cancelleries europees, el prestigi clàssic de la Tarragona imperial –de la qual les autoritats tarragonines se sentien successores– amb la fama recent de la fundadora avilesa, en un nou episodi de les batalles erudites per l'apropiació del nom i el concepte d'Espanya. Tampoc no s'hauria de descartar una lectura en clau carmelitana estricta, amb un Roca interessat a fer valdre la seva estreta relació amb la fundadora, que ell mateix recordava en un sermó pronunciat arran de la beatificació i publicat a la *Relación* de 1615, però això ja ens duria massa lluny.